

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 502 – 630.64

О. І. ДРЕБОТ,
*доцент, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту агроекології і природокористування НААН України,*
А. М. БОБКО,
*кандидат сільськогосподарських наук,
Почесний доктор, провідний науковий співробітник
Інституту агроекології і природокористування НААН України
(Київ)*

ЛІСИ ТА ЛІСІВНИЦТВО В УКРАЇНІ: СТАН І ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ДЗЕРКАЛІ ЧАСУ *

Досліджено лісівництво та облік земель лісових на різних етапах розвитку в їх історичній послідовності – від запровадження в Україні впорядкованого користування земельними угіддями до його сучасного стану. Перехід від користування лісовими ресурсами до користування земельними угіддями з персональною відповідальністю землекористувачів за їх відновлення (насамперед, деревини для виробництва (заготівлі) лісових матеріалів, інших споживчих товарів і послуг). Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення лісівництва і його переходу на самофінансування.

Ключові слова: бюджет, галузь, землі лісові, ліс, лісівництво, облік, управління лісами.

O. I. DREBOT,
*Assoc. Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Institute of Agroecology and Nature Management of the NAAS of Ukraine,*
A. M. BOBKO,
*Cand. of Agrar. Sci.,
Honorary Doctor, Leading Sci. Researcher,
Institute of Agroecology and Nature Management of the NAAS of Ukraine
(Kyiv)*

FORESTS AND FORESTRY IN UKRAINE: STATE AND ECONOMIC CONSEQUENCES IN THE TIME MIRROR

The forestry and the account for the lands under forests on various development stages in their historical sequence from the introduction of the ordered management of lands to its contemporary state are studied. The transition from the management of forest resources to the management of lands with the personal responsibility of land users for their renewal (first of all, wood for the fabrication (provision) of timber and other consumer goods and services) is discussed. Some propositions as for an improvement of the forestry and its transition to the self-financing are substantiated.

Keywords: budget, branch, lands under forests, forest, forestry, account, management of forests.

Дребот Оксана Іванівна (Drebot Oksana Ivanivna) – e-mail: drebot_oksana@ukr.net;

Бобко Андрій Миколайович (Bobko Andrii Mykolaiovych) – e-mail: anbobko58@gmail.com.

* Стаття друкується в авторській редакції.

В Україні ліси є, і їх немало. Про них багато пишуть і говорять на різних рівнях. Лісівництва, здається, немає. Про нього не згадується навіть у Лісовому кодексі України. Хоча українське лісівництво як галузь рослинництва і економічної діяльності набувало становлення й розвитку з давніх історичних часів. Насправді виходить, що воно є. І дістало свій впорядкований розвиток з часів так званого “межування” в користуванні земельними угіддями, що здійснювалося починаючи з XIX ст. Якщо придивитися професійно, то можна зрозуміти, що під цими суперечностями десь проглядає підприємницький хист до збереження минулого “лісокористування” замість визнання “землекористування” у галузі лісівництва.

Не вдаючись до глибшої історії лісівництва, ми повинні зазначити, що воно склалося більш як за три століття, пройшовши шлях від використання лісових ресурсів з часів їх доволі примітивного добування до впорядкованого користування земельними угіддями з обов’язками відновлення використаних лісових ресурсів. На сьогодні Україна має всі необхідні умови для розвитку цієї галузі на засадах ринкової економіки. Проблеми в тому, що фінансово-економічні та екологічні показники обліку в українському лісівництві перемістилися з об’єкта праці “земля” на “ліс”, що не відповідає сутності та змісту поняття “землекористування”.

Мета дослідження – розкрити сучасний стан лісів у межах підприємств державного лісівництва за їх сучасною Стандартною класифікацією землекористування, а також за компонентами лісових екосистем; показати ключові етапи розвитку українського лісівництва в їх історичній послідовності та окреслити шляхи його подальшого розвитку; при здійсненні лісівництва поширити акценти цього розвитку на реальний зміст і об’єкт праці, яким є “земля”, замість об’єкта “ліс”, який зародився в далекі історичні часи та глибоко вкоренився у науково-методичних і навчальних галузевих посібниках, а також у свідомості громадськості.

Як **методологію** використовуємо діалектичний метод пізнання процесу зародження й розвитку українського лісівництва у ході змін, які постійно відбуваються у суспільно-політичному житті країни, – з його започаткування до сьогодення. Сучасний стан земель лісових і лісових екосистем важливо розглядати з урахуванням тих процесів, які тривають довгий історичний період і періодично відображаються у нормативно-правових актах, інформаційних повідомленнях і програмних положеннях щодо землекористування взагалі та лісівництва зокрема.

Сучасний стан земель лісогосподарського призначення (далі – ЗЛГП)

Як перший крок дослідження беремо облік земельних угідь за категоріями їх сучасного опису згідно з чинною Стандартною класифікацією землекористування (у тому числі земель лісових і лісових екосистем). Те саме стосується ключових етапів розвитку українського лісівництва у дзеркалі їх історичної послідовності. Показники еколого-економічної ефективності цієї галузі необхідно висвітлювати з урахуванням сучасних термінів, які вживаються в офіційній системі обліку земельних угідь як головного природного ресурсу держави.

В Україні питання лісівництва зведено, практично, до використання лісових ресурсів замість використання земельних угідь. “Лісосировинний потенціал України, за результатами аналізу й оцінки його стану, використовується ще не досить раціонально... Серед причин зазначених проблем, передусім, виділи-

мо відсутність завершеної системи інвентаризації земельного і лісового фонду" [1]. Певно, немає необхідності доводити, що як об'єкт праці у цитованій тезі розглядається "лісовий фонд", а не "земля".

До стану, віддаленого від справжнього змісту лісівництва, доходить також інший дослідник, констатуючи, що "...лісове господарство може стати активним учасником на національному і міжнародному ринку торгівлі квотами на викиди парникових газів" [2]. Як тими квотами торгуватимуть лісові господарства (відомі всім лісгоспи), автор не розкриває. Він не торкається також економічного змісту лісівництва, ототожнюючи зміст понять "лісівництво" і "лісове господарство". Хоча для торгівлі доступнішим і відчутнішим ресурсом була, є і залишатиметься головна продукція лісівництва – деревина у стані росту.

Реальну ситуацію з використанням деревини у стані росту більшість дослідників і дисертантів з наукової спеціальності "Лісове господарство", практично, обходять своєю увагою. Хоча конфлікт існує, насамперед, стосовно деревини у стані росту, яка є власністю держави і вирощується в лісових екосистемах на лісових землях, та порядку її вилучення для виробництва (заготівлі) й реалізації лісових матеріалів – продукції лісопромислового виробництва [3]. Виходить, що проблема є набагато ширшою, ніж "торгівля квотами на викиди парникових газів", і полягає в тому, що "експлуатація земельних угідь для здійснення лісівництва... перемістилася за межі галузевої науки" [4].

Наведені та інші дослідження про стан і розвиток лісівництва у межах ЗЛГП України свідчать про актуальність проблеми вдосконалення цієї галузі не риторичними твердженнями і закличками, а пошуком його механізмів.

Землі лісогосподарського призначення

Виокремлення цієї облікової категорії Земельним кодексом України – незаперечне досягнення національної української школи землевпорядкування замість колишнього "землі лісового фонду" * (ст. 19, е). Ця новація ще не набула широкого усвідомлення та втілення у практику, але відкриває шлях до реального поліпшення кількісного обліку земель за їх чинними категоріями ** та переходу землекористування у галузі лісівництва на засади ринкової економіки.

Наведемо дані обліку земель суб'єктів господарської діяльності державного лісівництва, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України (далі – ДЛА України). Усі вони відносяться до облікової категорії ЗЛГП ***. Здійснивши певні експертні уточнення облікових категорій земельних угідь підприємств ДЛА України, можна побачити, що, станом на 1 січня 2011 р., їх загальна площа складає 7402,3 тис. га, у тому числі з їх поділом за стандартними обліковими категоріями **землекористування** (табл. 1).

Наведене свідчить, що площа у загальному розумінні лісів (отже, і лісових екосистем продуктивного призначення) становить 6840,4 тис. га, які і є об'єктом праці та мають бути об'єктом оподаткування (рис. 1).

* Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768. Из змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T012768.html.

** Інструкція з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель. Державний комітет України по земельних ресурсах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0788-98>.

*** Довідник Лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів станом на 01.01.2011 року. – Ірпінь : Державне агентство лісових ресурсів України. Українське державне проектно-виробниче об'єднання, 2012. – 130 с.

Поділ земельних угідь суб'єктів господарювання ДЛА України за обліком на 1 січня 2011 р.

Землекористувачі	Землі лісогосподарського призначення								
	усього	у тому числі за стандартами обліку їх екологічного опису							під водою
		сільсько-господарські	лісові	забудовані	відкриті заболочені	сухі відкриті з особливим рослинним покривом	відкриті без рослинного покриву		
Лісогосподарські підприємства ДЛА України (тис. га).....	7402,3	68,7	6840,4	36,1	222,1	157,4	30,6	47,0	
%.....	100	0,9	92,4	0,5	3,0	2,1	0,4	0,6	

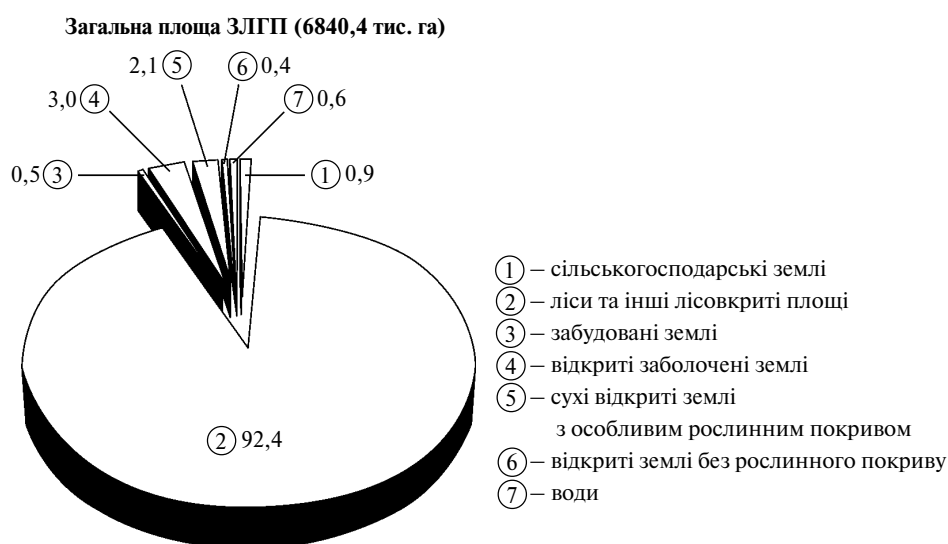

Рис. 1. Поділ ЗЛГП за обліковими категоріями екологічного опису ДЛА України у 2011 р.

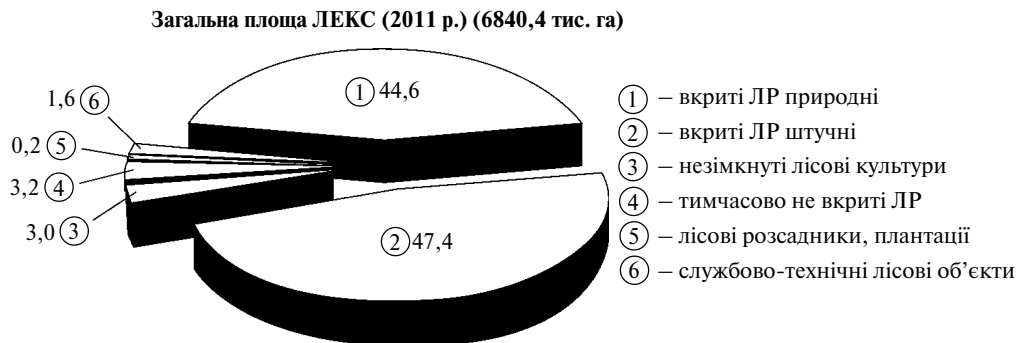
Примітка: неув'язка на 0,1 га зумовлена округленням комп'ютером цифр до 0,1 після коми.

Також зазначимо, що ЗЛГП неодмінно можуть включати (у межах великих масивів – включають обов'язково) усі облікові категорії землекористування першого рівня. Саме тому завжди маємо чітко відокремлювати та відрізнити облік земельних угідь за цільовим призначенням, а також за екологічним описом, тобто за наявністю (або відсутністю) на них біоценозів (див. табл. 1).

Отже, об'єкт обліку “землі лісові” (92,4% ЗЛГП, або 6840,4 тис. га) у громадському розумінні, що перейшло ще з історичних часів, являє собою поняття “ліс”. Для землевпорядників це землі лісові, а для лісівників – лісові екосистеми. Така площа земель лісових, які надані (принаймні, мають бути надані) суб'єктам різних видів економічної діяльності, за юридичними підтвердженнями, є об'єктом праці у складі ЗЛГП. Це, насамперед, стосується проблеми вилучення деревини (рубки лісу) і охорони навколишнього природного середовища, а також стягнення плати за землю, яке зовсім випало зі складу механізмів фінансування галузі.

Розглядаємо узагальнено всі землі лісові як лісову екосистему, тобто як перший рівень класифікаційної оцінки [5]. За тим самим державним обліком лісів

маємо можливість навести також поділ земель лісових (тобто лісової екосистеми підприємств ДЛА України) за її компонентами (рис. 2).

Рис. 2. Землі лісові (ліси) = лісові екосистеми за їх екологічними компонентами підприємств ДЛА України (2011 р.) (%)

Показником ефективності землекористування для розвитку лісокористування є кількість вилучення деревини з лісових екосистем у стані росту та виробництва з неї лісових матеріалів. Обмеження розміру статті не дозволяє навести порівняльні показники про питомі обсяги виробництва лісових матеріалів в Україні та в сусідніх європейських державах. Але фахівцям добре відомо, що порівняно, наприклад, з Австрією, Польщею, Словаччиною та Угорщиною, навіть в областях Карпатського регіону і Українського Полісся, вони є нижчими у 2–4 рази, що й робить вітчизняне лісівництво постійно збитковим. Свідченням цьому є також фінансові показники Закону України “Про Державний бюджет України на 2014 рік”, яким визначено розмір видатків на ведення лісового і мисливського господарства ДЛА України (511413,8 тис. грн.). Доходи у вигляді збору становлять 193302,1 тис. грн. *, що й висвітлює дотаційність лісівництва, яка має місце, практично, впродовж усіх років незалежності нашої держави. Рентабельність виробництва є від’ємною. При цьому основним джерелом надходжень до державного бюджету слугують кошти збору за спеціальне використання лісових ресурсів (ЗСВЛР). Об’єктом же для обчислення збору є “деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування”, а також “деревина, заготовлена під час проведення заходів” ** (ст. 330), за відповідними ставками (ст. 331). Важко навіть уявити, як трапилося так, що галузевий і податковий менеджмент “не помітив” різниці між реалізацією (продажем) деревини у стані росту для виробництва лісових матеріалів і “збором” за “деревину, заготовлену в порядку відповідних рубок”? Через подібні недолугості в обчисленні руйнуються напрацьовані роками механізми ціноутворення на лісові матеріали, не кажучи вже про ухилення від плати за ті з них, які вироблено “під час проведення заходів”. До того ж при нормуванні так званої “розрахункової лісосіки” приховуються мільйони кубічних метрів, а отже – і десятки мільйонів гривень, які щороку втрачає державний бюджет. Адже, як свідчить аналіз розрахунків, затверджений Міністерством охорони навколишнього природного середовища розмір річної лісосіки занижено щонайменше на 36,5% [6]. А разом втрати складають сотні мільйонів гривень.

* Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T140719.html.

** Податковий кодекс України.

Таке становище виникло не сьогодні. Ми не маємо достовірних відомостей про площу лісів, які були в межах українських губерній на час заснування Лісового департаменту. Збереглися окремі свідчення про початок з 1804 р. систематичних спостережень тільки за розміром видатків на здійснення лісівництва і надходжень за лісокористування за обліком Лісового департаменту. Пізніше відповідну інформацію можна було отримати з наукових збірників та інших джерел. Практично фінансовий результат діяльності землекористувачів з лісівництва є інтегрованим вираженням ефективності впорядкованого землекористування. Якими ж вони були й залишаються, можна простежити за окремими його етапами, як і, так би мовити, стратегічні завдання й цілі – за відповідними періодами.

Перший етап – заснування Лісового департаменту

Ця подія відбулася ще у 1798 р. і спрямовувалася на те, щоб казенні ліси, крім загальнодержавного значення, дедалі більше і більше набували уже значення фінансового і щоб уряд починав дивитися на них як на одне з джерел державних доходів * [7]. У цьому зв'язку для нас важливо підкреслити, що замість попереднього “лісокористування” у значенні вальдмейстерства (тобто уміння добувати і використовувати лісові ресурси) в українських губерніях за перше століття після утворення Лісового департаменту набуло повного поширення форстмейстерство (точніше – лісівництво як галузь виробництва). У Київській, Полтавській, Волинській і навіть у Катеринославській губерніях лісове господарство дістає впорядкований розвиток як джерело державного доходу. З цього періоду і починається масове поширення в Україні “правильного лісового господарства”, тобто впорядкованого лісівництва.

Збереглися відомості про надходження лісового доходу по Київській губернії за 1804–1897 рр. (табл. 2) як такі, “по яких не вбачалося ніяких сумнівів” у їх достовірності [7].

Таблиця 2

Надходження доходів за 1897 р. і порівняння їх з 1804 р.

(срібні руб.)

Губернії	Надходження лісового доходу		У скільки разів дохід 1897 р. перевищує дохід 1804 р.
	за 1804 р.	за 1897 р.	
Вологодська.....	3886	1877051	483
В'ятська.....	14876	1863186	125
Київська.....	3518	1153114	327

Щоб не бути голослівним щодо прибутковості землекористування при здійсненні лісівництва по Катеринославській губернії на початку ХХ ст., наведемо його фінансові показники у межах її колишнього Маріупольського повіту – по Велико-Анадольському лісництву. На той час (за 1901–1903 рр.) його площа складала 2822,66 десятин (у сучасних одиницях виміру – 3082,3 га) (табл. 3) [8]. Сучасною мовою, це важливі для нас еколого-економічні свідчення предметного використання земельних угідь у тих надзвичайно складних (степових) умовах для здійснення лісівництва, можливо, вперше – за екологічними вимогами боротьби з поширеними там суховіями. Крім того, це приклад господарювання з точки зору не лісокористування, а землекористування, із звітністю ідентифікованих землекористувачів перед органами губерньського земства. Одночасно це свідчення того, що при викорис-

* Тут і далі переклад з російської – авторів.

танні земельних угідь для здійснення лісівництва потрібне не знеособлене державне управління лісами (у тому числі за так званими "державними програмами"), а ідентифіковане господарювання землекористувачів, з їх персональною фінансовою та еколого-економічною відповідальністю за його результати.

Таблиця 3

Зведені доходи і видатки на здійснення лісівництва за 1901–1903 рр. *

Роки	Доходи		Видатки		Чистий дохід	
	руб.	коп.	руб.	коп.	руб.	коп.
1901	24220	73	18128	02	6092	71
1902	27306	19	17396	82	9909	37
1903	20807	35	17196	04	3611	31
Середнє за 3 роки	24111	43	1753	62	6537	79

* Форму таблиці збережено з наведеного джерела.

Те саме стосується, насамперед, державних органів влади та органів місцевого самоврядування, місцевих органів Держземагентства України щодо обліку і аналізу не тільки фізичних показників виміру площі ЗЛГП у цілому і земель лісових зокрема, але й показників фінансово-економічної діяльності у межах суб'єктів адміністративно-територіального поділу країни.

Другий етап – розвиток лісового господарства у другому столітті після створення Лісового департаменту

Нагадуємо також про те, що у збірнику до Сторіччя заснування Лісового департаменту наведено висновок: "Лісовий дохід далеко ще не досягає того розміру, при якому подальше підвищення розміру вимог і складу насаджень здавалося б сумнівним, а тому з упевненістю можна чекати, що лісові доходи і далі зростатимуть, набуваючи дедалі більшого значення в дохідному державному бюджеті" [7, с. 219]. Але тим очікуванням не судилося здійснитися. А вже з 1917 р. у житті держави й суспільства виникли зовсім інші проблеми і напрями розвитку: одним з основоположних у лісовому господарстві стає "державне управління лісами".

Принципово відмінним від попереднього досвіду діяльності Лісового департаменту (в основу якої покладались облік і контроль за раціональним використанням земельних угідь у лісовій справі, а також їх участі в "дохідному державному бюджеті"), вирішальним стає використання "лісових ресурсів" – переважно вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів, з поступовим "притіненням" реального фінансового змісту лісівництва.

Про останнє свідчить хоча б ювілейне видання Федеральної служби лісового господарства Росії до Двохсотріччя заснування Лісового департаменту [9]. В ньому наводиться широка інформація про "динаміку лісового фонду Росії з 1966 до 1993 року" (тис. га), а також динаміку відпуску деревини (тис. м³ ліквідної деревини). У напрямі подальшого розвитку лісової справи в Російській Федерації риторично пропонується: "Здійснювати функції державних органів управління лісами і забезпечувати державні інтереси – ось головні завдання лісового господарства Росії на сьогодні й на перспективу" [9, с. 226].

В Україні схожого видання з цієї нагоди не було, хоча у другій половині другого століття після утворення Лісового департаменту лісівництво і лісокористування, практично, здійснювалися за принципом "державне управління лісами". Колишній Лісовий департамент, пройшовши перетворення через відповідні Ко-

місаріати землеробства, Центральне управління лісами, Головлісоохорону тощо, врешті-решт, здобув статус Міністерства (у тому числі Міністерства лісового господарства України – у 1947 р.), який є набагато вищим від статусу Департаменту у складі Міністерства землеробства. Щодо ефективності його діяльності, скористаємось ювілейним виданням, присвяченим 50-річчю утворення Союзу РСР, а також іншими інформаційними джерелами, які висвітлюють третій етап у розвитку лісової справи в Україні.

Третій етап – лісове господарство України у 60-ті роки ХХ ст.

На той час у публічному і галузевому дискурсах вживалося поняття “державний лісовий фонд”, з його коротким визначенням – “усі ліси на території СРСР” *, а в Україні – відповідно, на її території. Тому вимушено маємо говорити про державний лісовий фонд України станом на 1 січня 1966 р., розуміючи при цьому, що, за сучасним визначенням, це – землі лісгосподарського призначення. Тоді у підпорядкуванні державних органів влади (Міністерства лісового господарства України і Міністерства лісової, целюлозно-паперової та деревообробної промисловості України) перебувало 7060,3 тис. га лісів **. Отже, у тих межах лісівництво здійснювалося найбільш грамотно і фінансово ефективно. Але так було тільки до другої половини ХХ ст., що збіглося, практично, з 50-річчям утворення колишнього Союзу РСР (табл. 4).

Таблиця 4
Порівняння доходів і видатків на лісове господарство за 1950–1965 рр. [10]
(млн. руб.)

Фінансові операції	Роки		
	1950	1960	1965
Доходи (включаючи доходи від лісгосподарської діяльності).....	370,5	317,5	307,9
Видатки (без капіталовкладень).....	201,2	246,6	443,6
Фінансовий результат.....	169,3	70,9	-135,7
Рентабельність (%).....	68,7	16,0	-30,6

Наведені дані стосуються галузі лісівництва всієї колишньої держави, але в межах України воно було ще менш дохідним. Про це свідчать наведені в тому самому збірнику відомості про доходи і видатки лісового господарства за 1965 р. Це переконливо підтверджують також обчислення рентабельності виробництва його продукції на підставі тих самих даних (табл. 5).

Таблиця 5
Рентабельність лісгосподарського виробництва за 1965 р. у колишньому Союзі РСР і окремих його республіках *

Суб'єкти	Видатки на 1 га лісових земель (руб.)	Доходи від відпуску лісу (руб.)	Рентабельність (%)
РРФСР.....	0,34	0,25	-26,5
Українська РСР.....	7,20	2,40	-66,7
Білоруська РСР.....	2,96	1,48	-50,0

* Лесоводство. Термины и определения. ГОСТ 18486 – 87. Государственный стандарт Союза ССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://standartgost.ru/ГОСТ%2018486-87>.

** Краткий справочник по Лесному фонду Украинской ССР. На 1.01.1966 г. – К. : Министерство лесного хозяйства УССР, 1967. – С. 23.

Закінчення таблиці

Прибалтійські республіки.....	5,12	1,12	-78,1
СРСР.....	0,47	0,28	-40,4

* Показники рентабельності наведено за обчисленням авторів.

Хоча у збірнику йдеться про доходи "від відпуску лісу", все ж, як відомо з практики лісівництва, його питома вага в їх загальному обсягу завжди є домінуючою. Адже доходи за другорядні та побічні лісівництву споживні вартості надходять до місцевих бюджетів і завжди є зовсім незначними порівняно з доходами "за відпуск лісу".

Для нашого аналізу важливим є інше – коли й чому відбувся перехід від прибуткового господарювання на землях лісових до його збитковості? Перше висвітлюється за показниками, наведеними в таблиці 4. За 1960 р. рентабельність лісогосподарського виробництва ще становила 16%, тоді як у 1965 р. по колишньому Союзу РСР – мінус 40,4%, а по Україні – мінус 66,7%. Наведене говорить про те, що між 1960 і 1965 рр. відбувалися дуже вагомі зміни у фінансових механізмах лісівництва колишнього Союзу РСР. Загальна площа лісового фонду в ньому налічувала понад 1233 млн. га, а по Україні – близько 10 млн. га [10, с. 41].

Як відомо фахівцям, в Україні це розпочалося з постанови "Про поліпшення ведення лісового господарства в лісах Української РСР" у власне партійному стилі – без належних обґрунтувань і, до того ж, з перевищенням повноважень державних органів управління в лісовому господарстві щодо колгоспних лісів. У цій постанові зазначено: "Особливо незадовільно ведеться господарство в лісах, що знаходяться на землях колгоспів... Однією з основних причин незадовільного стану в лісовому господарстві є відомча відокремленість між лісовим господарством і лісозаготівельною промисловістю, тоді як при об'єднанні лісовідновних і лісозаготівельних робіт в одному органі більш раціонально могли б використовуватись наявні механізми і робоча сила" *. (То до чого ж тут і для чого колгоспні ліси?). На такому "обґрунтуванні" прийнято рішення "створити Головне управління лісового господарства і лісозаготівель при Раді Міністрів УРСР" **, що стало вкрай згубним для лісівництва в Україні.

Не вдаючись до аналізу численних недолугостей тієї постанови, звернемо увагу лише на те, що лісівництво виводилося зі сфери управління Міністерства сільського господарства. Як видно, ще не йшлося про розвиток в Україні мисливського господарства, яке за всіх часів не мало і не має тут умов для самостійного розвитку.

Отже, домінуючим джерелом доходів у лісовому господарстві була й залишається плата від продажу деревини (*широко вживане* – "відпуск лісу") у стані росту суб'єктам лісозаготівельного виробництва за цінами (таксами), що встановлювалися державою. У тій самій ювілейній праці зазначено: "середня таксова ціна за 1964 р. становила по СРСР 57 коп. за 1 м³, по РРФСР вона дорівнювала 51 коп., по Українській РСР – ... 1 руб. 74 коп. ..., по Прибалтійських республіках – 43 коп. Середню попенну плату *** визначено за головним користуванням. Рубки догля-

* Про поліпшення ведення лісового господарства в лісах Української РСР від 6 жовтня 1959 р. № 1551 : Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР.

** *Те саме.*

*** Попенна плата – плата заготівельниками лісових матеріалів за деревину, що перебуває у стані росту.

ду звільнено від попенної плати, чим і пояснюється низька середня плата по Прибалтійських республіках, де рубки догляду дають понад 50% загального обсягу відпуску лісу” [10, с. 238]. Виходить, що, чим більше обсягів вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів буде віднесено до рубок проміжного користування, тим менший дохід отримає державний бюджет. Інакше кажучи, вищі державні органи управління лісового господарства добре розуміли недосконалість чинних механізмів фінансування лісівництва.

“Необхідно також зауважити, що за нормативно-правовими актами того часу взагалі не допускалося розроблення лісосічного фонду лісгоспами або лісництвами не через адміністративну сверблячку, а з метою не допускати фінансових махінацій (сучасною мовою – корупційних дій)” [11, с. 82]. Незважаючи на хибні положення щодо змісту лісівництва і лісокористування того періоду, на наступні роки встановлювалося: “має значно вирости проти сучасного рівня обсяг щорічних видатків на його ведення” [10, с. 307]. І це – тоді, коли Лісовий департамент до свого сторіччя писав, як зазначалося вище, що “лісові доходи і далі зростатимуть, набуваючи дедалі більшого значення в дохідному державному бюджеті” [7].

Четвертий етап – напрями лісівництва в Україні за часів її незалежності

Сучасному поколінню лісівників повезло, оскільки ДЛА України розробило за матеріалами державного обліку лісів згаданий довідник *, а також розробило і затвердило Державну цільову програму “Ліси України” на 2010–2015 роки. У ній записано: “Метою цієї Програми є визначення основних напрямів збалансованого розвитку лісового господарства, спрямованих на посилення екологічних, соціальних та економічних функцій лісів” **. Наслідуючи відверту знеособленість ідеології “державного управління лісами”, як видно, програмні завдання описано тільки у “добрих намірах”, без необхідних вимірів і порівнянь з досягнутими показниками. Те саме стосується їх обліку і порівняння потенціальної продуктивності земель лісових з реальною, а також у порівнянні з сусідніми і близькими за природно-кліматичними умовами європейськими країнами.

Основні завдання тієї самої цільової програми “Ліси України” теж зводяться до риторичних формулювань щодо спрямування діяльності “на забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів, ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку” ***. Такі завдання є складовою управління будь-яких землекористувачів як суб’єктів господарювання. Найголовніших показників виробництва і реалізації лісгосподарської продукції, її економічної рентабельності, а також порівняння за таксаційними показниками з сусідніми європейськими країнами державна цільова програма не містить.

Висновки

1. Лісівництво в Україні перебуває у складі її агросфери; об’єктом праці для нього є земля (земельні угіддя) для вирощування і формування лісових екосистем

* Довідник Лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів станом на 01.01.2011 року. – Ірпінь : Державне агентство лісових ресурсів України. Українське державне проектно-виробниче об’єднання, 2012. – 130 с.

** Державна цільова програма “Ліси України” на 2010–2015 роки. Затверджена Постановою КМ України від 16 вересня 2009 р. № 977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/977-2009-п>.

*** Те саме.

для отримання деревини і виробництва лісових матеріалів, а також використання інших споживних вартостей, функцій та послуг для підприємницької фінансово-економічної діяльності.

2. За останні півстоліття (порівняно з обліком на 1 січня 1966 р.) площа ЗЛГП у межах державного лісівництва, практично, не змінилася (було — 7060,3 тис. га, стало — 7402,4 тис. га). В офіційному і публічному дискурсах вона все ще визнається як "лісовий фонд", що не відповідає змісту землекористування.

3. Порівняно з першим століттям утворення органів управління у лісовому господарстві, коли надходження з лісових господарств до державного бюджету постійно зростали, а лісівництво було високорентабельним на всій території, воно в останні роки радянської влади (у складі Міністерства лісового господарства) і до цього часу (правонаступник — ДЛА України) стало повсюдно збитковим.

4. Становище, коли галузь агросфери, у господарському використанні якої перебуває друга за поширенням у державі облікова категорія — "землі лісові та інші лісисті", галузь, в якій все ще домінує радянсько-російське "лісокористування" замість "землекористування" у галузі лісівництва і яка не дає доходу до державного бюджету, є просто неприпустимим **в умовах ринкової економіки**.

З огляду на викладені висновки, доцільно сформулювати такі **пропозиції**.

1. Визначити юридично і внести до всіх нормативно-правових актів із землекористування зміни про те, що "**лісівництво**" є галуззю рослинництва і землеробства, з відповідними правами та обов'язками щодо землекористування.

2. Належним чином уточнити зміст облікової категорії "землі лісогосподарського призначення" (у тому числі у Земельному кодексі України (ст. 55)), з урахуванням ринкових засад у землекористуванні та поширення інформації про формування лісових екосистем у складі облікової категорії "землі лісові", з їх узгодженням із Стандартною класифікацією землекористування.

3. Здійснювати землекористування за принципом максимальності використання потенціальної продуктивності ґрунтів за типами лісорослинних умов, з доведенням обсягів вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів з одиниці виміру площі до показників сусідніх європейських країн.

4. Розпочати пошук шляхів удосконалення лісівництва з формування державними органами влади та органами місцевого самоврядування фінансово-економічних механізмів, спрямованих на перехід землекористування від збиткового виробництва до самоокупного та прибуткового.

Відзначені у статті, так би мовити, зміни у лісівництві у дзеркалі часу (від його започаткування до наших днів) за програмними передбаченнями свідчать про їх непослідовність і переміщення змісту природного об'єкта праці "земля" на його продукцію — "ліс". За багато десятиріч державні органи "управління лісами" створили для власника природних ресурсів (для Українського народу) такі максимально неефективні фінансові механізми землекористування. Вони спрямовані переважно на бізнес-акції з торгівлі лісовими матеріалами, на досягнення "швидких грошей" обмеженим колом менеджерів, що без припинення їх дії та без удосконалення земельного, податкового і лісового законодавств змінити стан справ у лісівництві України просто неможливо. Врешті-решт, прийшов час для остаточної відмови від радянсько-російських "державне управління лісами" та "лісокористування", для переходу до системи ідентифікованого землекористування і для розвитку інтенсифікації лісівництва як галузі лісового землеробства.

Список використаної літератури

1. Комплексна економічна оцінка природних ресурсів : моногр. ; [за заг. ред. М.А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – С. 30.
2. Синякевич І. Національна політика в лісовому господарстві у контексті глобальних екологічних загроз // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 61.
3. Дребот О.І. Інституціоналізація лісового сектора економіки в контексті сталого розвитку України : моногр. – К. : Інститут агроєкології і природокористування НААН України, 2012. – С. 102.
4. Фурдичко О.І. Екологічні проблеми природокористування в науці і практиці лісогосподарського виробництва // Вісник НАН України. – 2012. – № 4. – С. 41.
5. Фурдичко О.І., Бобко А.М. Землі лісові як об'єкт праці та екологічних спостережень у лісівництві // Вісник аграрної науки. – 2013. – № 7. – С. 60–64.
6. Бобко А. Нові шляхи підвищення інтенсифікації лісової економіки України // Лісовий журнал. – 1994. – № 4. – С. 30–34.
7. Столетие учреждения Лесного департамента. 1798–1898. – С.-Петербург : Типо-литография Ю.Я. Римана, Виленский переулоч, 6. – 1898. – С. 34 (Факсимильное издание, 1997).
8. Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии / Оценочно-Статистическое Отделение Екатеринославского Губернского Земства. – Т. IV. – Ч. I. Мариупольский уезд. – Екатеринослав : Типография Губернского Земства, 1904. – С. 111.
9. Двухсотлетие учреждения Лесного департамента. 1798–1998. – Т. 2 (1898–1998). – М. : Федеральная служба лесного хозяйства России, 1998. – 243 с.
10. Лесное хозяйство СССР за 50 лет. – М. : Государственный комитет лесного хозяйства Совета Министров СССР. Издательство “Лесная промышленность”, 1967.
11. Бобко А.М. Економіка лісівництва починається з використання земельних угідь за призначенням // Економіка України. – 2014. – № 5. – С. 80–92.

References

1. *Kompleksna Ekonomichna Otsinka Pryrodnykh Resursiv, za zag. red. M.A. Khvesyka* [Complex Economic Estimate of Natural Resources], edited by M.A. Khvesyk. Kyiv, Inst. of Econ. Nat. Manag. and Sust. Devel. of the NASU, 2013, p. 30 [in Ukrainian].
2. Synyakevych I. *Natsional'na polityka v lisovomu gospodarstvi u konteksti global'nykh ekologichnykh zagroz* [National policy in the forestry in the context of global ecological threats]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2012, No. 1, p. 61 [in Ukrainian].
3. Drobot O.I. *Instyutsionalizatsiya Lisovogo Sektora Ekonomiky v Konteksti Stalogo Rozvytku Ukrainy* [Institutionalization of Economy's Forest Sector in the Context of Sustainable Development of Ukraine]. Kyiv, Inst. of Agroecol. and Nat. Manag. of the NAASU, 2012, p. 102 [in Ukrainian].
4. Furdychko O.I. *Ekologichni problemy pryrodokorystuvannya v nauksi i praktysi lisogospodars'kogo vyrobnytstva* [Ecological problems of the nature management in the science and practice of the forest economic production]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bull. of NASU*, 2012, No. 4, p. 41 [in Ukrainian].
5. Furdychko O.I., Bobko A.M. *Zemli lisovi yak ob'ekt pratsi ta ekologichnykh sposterezhen' u lisivnytstvi* [Lands under forests as an object of the work and ecological

observations in the forestry]. *Visnyk Agr. Nauky – Bull. Agr. Sci.*, 2013, No. 7, pp. 60–64 [in Ukrainian].

6. Bobko A. *Novi shlyakhy pidvyshchennya intensyfikatsii lisovoi ekonomiky Ukrainy* [New ways to enhance the intensification of Ukraine's forest economy]. *Lisovyi Zh.* – *Forest J.*, 1994, No. 4, pp. 30–34 [in Ukrainian].

7. *Stoletie Uchrezhdeniya Lesnogo Departamenta. 1798–1898* [The Centenary of the Establishment of the Forestry Department. 1798–1898]. St.-Petersburg, Typolithogr. by Yu. Ya. Riman, 1898, p. 34 (Faximile edition, 1997) [in Russian].

8. *Materialy dlya otsenki zemel' Ekaterinoslavskoi gubernii, v: Otsenochno-Statisticheskoe Otdelenie Ekaterinoslavskogo Gubernskogo Zemstva. T. IV, Ch. I. Mariupol'skii Uezd* [Materials for the estimate of lands of the Ekaterinoslav province, in: Estimating-Statistical Division of Ekaterinoslav Province Council. Vol. IV, Part I. Mariupol' District]. Ekaterinoslav, Typography of Province Council, 1904, p. 111 [in Russian].

9. *Dvukhsotletie Uchrezhdeniya Lesnogo Departamenta. 1798–1998. T. 2 (1898–1998)* [Two Centenaries of the Establishment of the Forest Department. 1798–1998. Vol. 2 (1898–1998)]. Moscow, Federal Service of Russia's Forestry, 1998 [in Russian].

10. *Lesnoe Khozyaistvo SSSR za 50 Let* [Forestry of the USSR for Fifty Years]. Moscow, Lesnaya Promyshl., 1967 [in Russian].

11. Bobko A.M. *Ekonomika lisivnytstva pochynaet'sya z vykorystannya zemel'nykh ugid' za pryznachennyam* [The economy of forestry starts from the use of land areas by their purpose]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2014, No. 5, pp. 80–92 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25 грудня 2014 р.
